

Ansiokas tutkimus suomen kielen metriikasta

PENTTI LEINO *Kieli, runo ja mitta: suomen kielen metriikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 376, Pieksämäki 1982. 350 s.

Fennistiikan pirstominen v. 1908 ja 1924 kolmeksi erilliseksi oppiaineeksi (kieli, kansanrunous ja kirjallisuus) johti pian näiden aineiden välisten luonnollisten yhteyksien heikkenemiseen. Vastaavien erillisten ainelaitosten perustaminen on sittemmin vain pahentanut tilannetta. Lohkoutumisesta ovat eniten kärsineet sellaiset raja-alueet kuin stilistiikka, poetiikka ja esim. Kalevalan-tutkimus, jotka ovat vuosikymmeniä olleet ei-kenenkään-maata. Siksi viimeaikaiset merkit tieteellisen kiinnostuksen kasvusta näitä aloja kohtaan herättävät toiveita. Parin vuoden aikana on saatu mm. kaksi tärkeää teosta suomalaisesta runousopista, Pentti Leinon »Kieli, runo ja mitta» 1982 ja Hannu Launosen väitöskirja »Suomalaisen runouden struktuurianalyysiä» 1984.

Leino on tutkijanuransa alusta lähtien viihtynyt hyvin kolmen valtakunnan rajajykykin tuntumassa. Kielen ja runon leikkauskohta on se koordinaattipiste, johon hän retkillään ehtimiseen palaa. Suomen alkusointua käsitelleestä väitöskirjastaan (1970) ja jo sitä edeltäneestä Henrik Achreniuksen runojen alkusoinnun tarkastelusta (1969) lähtien hän on monissa tutkimuksissaan pohtinut runoa

kielellisenä rakenteena ja kehitellyt metriikan teoriaa. Hän on etsinyt menetelmää, jolla parhaiten pääsisi käsiksi runomitan ongelmiin. Alkuvaiheen kvantitatiivisesti painottunut tarkastelu on vähitellen vaihtunut sääntösystemin kehitykseksi. Oivallus, että runon metrinen rakenne voidaan nähdä eri abstraktiota-sojen hierarkiana, minkä Leino esitti v. 1974 ilmestyneessä artikkelissaan »Kalevalamitan ongelma» (Kalevalaseuran vuosikirja 54), osoittautui lopulta hedelmälliseksi. Kehiteltyään tätä ideaansa tutkimuksissaan »Suomen kielen metriset systeemit ja mittatyypit» (Virittäjä 1979) ja »Kaarlo Kramsun metriikka» (Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 32, 1980) hän esitti sen yhtenäisenä, runsaalla aineistolla testattuna teoriana tähänastisessa pääteoksessaan »Kieli, runo ja mitta».

Leino on asettanut työnsä korkeat tavoitteet. Hän pyrkii luomaan yleisen metriikan teorian, jonka pohjalta voidaan esittää eksplisiitti metriikan säännöstö. Tältä säännöstöltä on vaadittava periaatteessa samanlaista tarkkuutta kuin kieliopin säännöiltä. Eikä pelkkä mitallisten runojen systemaattisten rakenneominaisuuksien osoittaminen riitä; Leinon mukaan myös kaikki havaittavat poikkeamat on voitava selittää.

Tehtävä on vaativa siihen nähden, mitä suomen kielen metriikan tutkimuksessa on aikaisemmin saavutettu. Sen vuoksi saattaa tuntua yllättävältä, että Leino on rajannut aineistonsa vain yhteen mitta-

tyyppiin, samaa »metristä pohjakaavaa» edustaviin runoihin, joiden mitta traditiionaalisin termein ilmaistuna on jambinen tai jambis-anapestinen. Ratkaisuaan hän perustelee sillä, että näin hän voi luotettavammin käsitellä eri runoilijain välisiä eroja ja hallita metrinen rakenteiden moninaisuutta. Tätä rajoitusta eivät täysin kompensoi ekskursiot muihin mittoihin. Tarkastelun kohteeksi valittu mittatyyppi on kyllä sitten saanutkin taakseen runsaan aineiston: 4 000 säettä, 100 runoa 80 runoilijalta. Ajallisesti runot kattavat runsaan vuosisadan A. Oksasesta (1868) Aale Tynniin (1974). Jokainen sääntö ja jokainen kaava on testattu koko aineistolla. Näin ollen tuloksia voi asetetuissa rajoissa pitää luotettavina.

Kirja jakaantuu 21 lukuun. Niistä neljä ensimmäistä (s. 11—75) muodostavat eräänlaisen johdannon, jossa Leino esittää lähtökohtansa, tarkastelee tähänastisia metrisiä teorioita, nostaa esiin metriikan kuvauksen keskeiset kysymykset ja selostaa aineistonvalintakriteereitään. Lukuja 5—15 (s. 76—226) voisi nimittää kehittelyjaksoksi. Siinä otetaan yksityiskohtaisesti tarkasteltavaksi metriikan ongelmakohdat yksi toisensa jälkeen: metriikan ja syntaksin suhde, riimi, tavu ja sana runomitan kannalta, neli- ja viisitavuiset sanat, sanapainon ja mitan suhde, inversio ja prominenssisäännöt. Tämän kehittelyn synteisinä esitetään 16. luvussa (s. 227—236) »metrinen kielioppi». Näiltä kymmeneltä sivulta voi tiiviissä ja selkeässä muodossa lukea siihenastisen esityksen pääkohdat. Luku 17 (s. 237—249) käsittelee runomittaa ja sanaston tavarakennetta lähinnä tilastolliselta pohjalta. 18. luvussa (s. 250—269) tulevat puheeksi runokielen kielelliset poikkeamat, kuten loppuheitto ja muut lyhentymämuodot, tavuluvun lisääminen sekä sanajärjestykseikat. Sitten palataan taas tavuihin: 19. luku (s. 270—287) on omistettu tavuluvun ja tavujen pituuden variaatiolle. Kaksi viimeistä lukua (s. 288—330) ovat luonteeltaan kokoavia ja esseemäisen pohdiskelevia.

Kuten jo tästä ylimalkaisesta sisällön

luonnehdinnasta ilmenee, Leino käsittelee teemaansa sangen monipuolisesti. Tuskin voi kuvitella mitään sellaista aiheeseen liittyvää ilmiötä, vähäpätöisintäkään, joka ei olisi joutunut hänen suurenuslasinsa alle. Asioiden runsaus ja niiden monimutkaiset kytkökset kai ovat ainakin osasyynä siihen, että kirjan rakenne ei ole aivan kiinteä. Esitystapa vaikuttaa hypyivältä. Tekijä palaa tuon tuostakin aiemmin esittämäänsä, hän joutuu kertaamaan, paikkaamaan ja täydentämään ennen sanomaansa. Tätä kaikkea tuskin itse asia vaatii. Tekstissä olisi varmasti ollut tiivistämisen varaa. Se joka työkseen joutuu lukemaan tiedeproosaa, oppii arvostamaan selkeyttä ja keskittyntä esitystapaa. Näitä ominaisuuksia tapaa harvoin suomalaisten humanistien teksteissä.

Leino esittelee perusteellisesti ja kriittisesti erilaisia metriikan teorioita, etenkin uusimpia, generatiivisesti orientoituneita. Huomaa kyllä, että hän on syvällisesti paneutunut aiheensa taustaan ja saanut myös vaikutteita uusimmasta metriikkaa koskevasta keskustelusta. Lopputulos on kuitenkin omintakeinen, vuosia kestäneen kehittelyn tulos. Lyhyesti kerrottuna Leinon esittämän mallin pääkohdat ovat seuraavat:

Metriset rakennesäännöt generoivat runon metrisen »syvärakenteen», abstraktin rytmikaavan, joka koostuu nousuista (N) ja laskuista (L). Näitä sääntöjä on neljä:

1. runo → säkeistö⁰
2. säkeistö → säepari²
3. säepari → säe²
4. säe → (L + N)⁴

Tutkitussa runotyyppissä on siis syvimällä tasolla neljä laskua ja neljä nousua. Näistä pinnalla toteutuu kuitenkin vain neljä laskua ja kolme nousua säeparin ensimmäiseen säkeeseen sekä kolme laskua ja kolme nousua jälkimmäiseen, esim.

Te pankaa tulli kallis
L N L N L N L
maan vieraan viinoillen.
L N L N L N

Kirjallisuutta

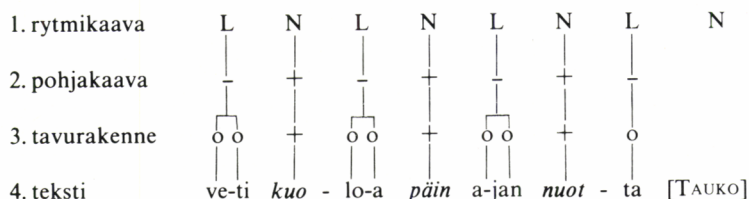
Sen vuoksi tarvitaan kaksi sääntöä, jotka poistavat taukona toteutuvat laskut ja nousut:

$$5. LN \rightarrow \emptyset / \text{---} \neq$$

$$6. N \rightarrow \emptyset / \text{---} \neq$$

($\neq$ = säe-parin raja, $\neq$ = säkeen raja)

Näin saadaan astetta konkreettisempi taso, metrinen pohjakaava, jossa nousujen ja laskujen määrä vastaa jo runotekstiä. Pohjakaavasta generoidaan vastaa- vuussäännöllä eri säetyyppien tavurakenne. Sen on noudatettava ns. prominenssisäännöstöä, joka määrittää, millaiset tavut ovat prominentteja, millaiset eivät. Sijoittamalla tavurakennekaavaan tavut saadaan konkreettinen säe. Tätä nelitasoista rakennetta valaisee seuraava kaavio (s. 310):

Edellä esitetyn lisäksi metriseen kielioppiin kuuluu 3 riimisääntöä, sidontasääntö, viisi määritelmää sekä joitakin rajoituksia ja lievennyksiä. Konstruoimansa metrisen kieliopin, joka riittää kuvaamaan koko 4000-säkeisen aineiston mittarakenteen, Leino saa tiivistetyksi vajaan kolmeen sivuun (s. 331—333). Tämä on jo hurraamisen arvoinen saavutus, jonka vaatiman ajatustyön määräästä saa käsityksen kahlaamalla läpi edeltävät 330 sivua.

Nyt on paikallaan kysyä, ovatko kaikki neljä tasoa tarpeen, onko generatiivisen kuvausmalli ylimalkaan paras mahdollinen ja missä määrin Leinon saavuttamat tulokset ovat yleistettävissä muihin mittatyyppeihin.

Leino itsekin näyttää jonkin verran epäriivän abstrakteimman tason käyttöönottoa. Kirjansa alkupuolella hän kehittää teoriaansa hyvin pitkälle ilman sitä. Voidakseen osoittaa runotekstin nousujen ja laskujen lisäksi myös siinä esiin-

tyvät systemaattiset tauot hän kuitenkin lisää kielioppiinsa vielä rytmikaavan. Epäilemättä tauot on jotenkin saatava kuvaukseen. Siitä vakuuttuu luettuaan perustelut s. 87—89. Se että tauko vastaa nimenomaan jotakin rytmikaavan osaa, Leinon tutkimissa tapauksissa säkeenloppuista nousua tai laskua ja nousua, tuo mieleen musiikin rytmirakenteen, jossa tauot ovat soivien nuottien veroisia yksiköitä. Runon mitta on sukua musiikin rytmille, ehkä samaa juurtakin. Kenties molempien takana on ihmisen taipumus jäsentää rytmisesti aikaa ja ajassa tapahtuvia ilmiöitä. Jos näin on, silloin Leinon rytmikaavan taso on todella syvällä: se koskee paitsi runoa ja kieltä myös musiikkia ja ehkä muitakin ihmisen toiminnan tuotteita. Se ei kuitenkaan ole aivan

abstrakti, vaan sille on osoitettavissa hyvinkin konkreettista evidenssiä. Jo klassisessa metriikassa puhuttiin vajaista runojaloista, mikä implikoi ajatuksen täydellisestä runoalasta ja sen puuttuvasta osasta. Ja puuttuvan osan paikalla on tauko tai sesuura. Runon systemaattisten taukojen huomioonottoa rytmikaavassa puoltaa tavallaan myös isokronisuuden teesi, jota Leino varovasti asettuu kannattamaan (s. 278—285, 311).

Vaikka on hyvin perusteltavissa ottaa tauot metriseen rakenteeseen, osoittautuu yllättävän vaikeaksi määritellä pintarakenteen ns. fonologinen tauko yksiselitteisesti (s. 104—109). Mitään täsmällistä määritelmää Leino ei esitäkään vaan luonnehtii taukoa erilaisin kriteerein, pääosin syntaktisin.

Jo edellä sanottu paljastaa, että Leinon valitsema tarkastelutapa tuo näkyviin runon rakenteen syvyyssulottuvuuden ja on siinä suhteessa hyödyllinen. On kuitenkin syytä korostaa, että mistään puhtaasta

generatiivisesta menetelmästä ei tässä teoksessa ole kysymys. Metodi on tiukasti empiirinen, argumentointi perustuu koko ajan konkreettiseen materiaaliin ja syvimmänkin käytetyn rakennetason yhteys itse runotekstiin on helppo havaita. Oikeastaan generatiivisuuden jäljet ilmenevät Leinon kirjassa pikemmin joinakin esityskonventioina ja joissakin termeissä kuin periaatteellisena näkemyksenä. Niin on varmaan hyvä näinä aikoina, jolloin GT-kielioppia ja sen kannattajia lyödään pahemmin kuin vierasta sikaa.

Viime kädessä Leinon teoria seisoo tai kaatuu yleistyskelpoisuutensa mukana. Se on testattu systemaattisesti vain yhdellä mittatyypillä. Ekskursiot muihin mittoihin antavat vihjeitä sen sovellusalan laajuudesta, eikä näytä olevan mitään teoreettisia esteitä, jotka rajoittaisivat sen kehittelyä edelleen. Sen lopullinen käytökelpoisuus, kattavuus, ekonomisuus ja »eleganttius» nähdään kuitenkin vasta sitten, kun sitä on kokeiltu kaikkiin suomen kielen runomittoihin ja nähty, millaiseksi suomen kieliopin metrinen komponentti kaikkine kategorioineen ja sääntöineen muodostuu.

Metristen rakenteiden kuvaamisen lisäksi Leinon tavoitteena on ollut osoittaa, millä tavoin mitta kytkeytyy kielelliseen struktuuriin. Tämä tehtävä nousee hyvin keskeiseksi, onhan juuri kieli mitan raaka-ainetta. Tekijä tarkastelee suomen kielen fonologian, fonotaksin, morfologian ja syntaksin yksiköiden ja luonteenomaisten piirteiden roolia suomenkielisen runomitan rakentumisessa hyvin monipuolisesti ja perusteellisesti. Jopa mitan ja typografian suhdekin tulee ohimennen puheeksi (s. 62—64). Leinon kanta näyttää olevan se, että metriikka on osa kielioppia. Tämän jo klassikoilta tutun käsityksen hän lausuu julki mm. s. 13. Siihen nähden tuntuu hieman hämäävältä se, että toisaalla (esim. s. 58, 90, 91) puhutaan metrisen ja lingvistisen systeemin suhteesta ikään kuin edellinen ei olisi osa jälkimmäistä vaan kyseessä olisi rinnakkaiset järjestelmät.

Muitakin pieniä epäjohtonmukaisuuk-

sia kirjaan on jäänyt. Mm. runotekstin redundanssin suhde mittaan ja runoilijan valinnanmahdollisuuksiin esitetään ristiriitaisesti. Yhtäällä väitetään: »Näin mitta rajoittaa runoilijan valintamahdollisuuksia kasvattamalla fonologisella tasolla hänen käyttämänsä koodin redundanssia.» (S. 237.) Toisaalla taas: »Runomitan joko ehdottomina rajoituksina tai erilaisina preferensseinä kieleen kohdistama paine kaventaa runoilijan valinnanmahdollisuuksia ja lisää siten kielen redundanssia.» (S. 249.) Jälkimmäinen tulkinta on tietysti oikea. Notaatiota olisi voinut yhdenmukaistaa. Nousun ja laskun symboleina esiintyy milloin + ja –, milloin N ja L. Paikoin saa vaikutelman, että eri merkintätavoilla halutaan erottaa toisistaan eri tasot (esim. s. 88, 310). Näin ei kuitenkaan menetellä johdonmukaisesti, vaan molempia tapoja käytetään milloin rytmikaavassa, milloin pohjakaavassa. Tällaiset pikkuseikat eivät sinänsä hämmennä Leinon työn arvoa, lisäävätpähän lukijan vaivoja tämän yrittäessä seurata polveilevaa esitystä.

Joka jaksaa viimeiseen lukuun »Mitta ja kieli» (s. 309—330), saa palkinnon. Luku sisältää paitsi tiivistelmän aikaisemmin esitetystä myös sellaista metriikan filosofiaa, joka voi nousta vain vuosikausien hellittämättömän tutkimustyön kypsyttämästä näkemyksestä. Tekijä pohdii mm. metristen sääntöjen, tendenssien ja tyylin suhdetta, tarkastelee, millä tavoin variaatio ja muutos ilmenevät runomitassa, sekä erittelee mittaa kielellisenä rakenteena. Kuten itse kieli niin myös runomitta on vaihtelun ja muutoksen alainen systeemi. Joistakin luonnollisella tavalla selittyvistä eroista huolimatta metrisen variaation ja muutoksen lainalaisuudet osoittautuvat hyvin samanlaisiksi kuin muidenkin kielellisten rakenteiden.

Kalevalamitta, josta Leino on aikaisemminkin kirjoittanut, putkahtaa myös tässä kirjassa esille siellä täällä. Tarkastellessaan päätösluvussa suomen kielen metristen systeemien diakroniaa Leino asettuu kannattamaan oletusta, jonka mukaan kalevalamitta on balttilaista lainaa

Kirjallisuutta

(s. 323). Hän enempää kuin muutkaan viimeaikaiset metriikkamme tutkijat eivät näköjään enää pidä kalevalamitan historian kannalta merkitsevänä sitä, että mordvassa esiintyy hyvin yleisenä kalevalamittaa muistuttava kahdeksantavuisiin säkeisiin perustuva mitta, minkä samankaltaisuuden jo Heikki Paasonen pani merkille («Itäsuomalaisten kansain runoudesta», Valvoja 1897). Kun otetaan huomioon, että suomen ja mordvan esivaiheiden prosodinen rakenne on niin pitkälle, kuin tutkimuksen valokeila ulottuu, todennäköisesti ollut tämäntyyppiin mittoihin mitä soveliain, saattaisi näiden sukulaiskielten mittojen tarkempi vertailu olla hyvinkin vaivan arvoinen.

Leinon kirja ei ole suomen kieliopin metrinen komponentti. Se on yhden mitatyyppin lähes tyhjentävä analyysi, jossa punaisena lankana kulkee mitan ja kielen suhteen tarkastelu. Mutta tutkimuksensa edetessä Leino on joutunut selvittämään niin monia varsinaisen aineistonsa ulkopuolelle lankeavia suomen kielen metriikkaa ja yleistä metriikan teoriaa koskevia kysymyksiä, että teosta on pidettävä painokkaana puheenvuorona myös näissä suhteissa. Se on ymmärtääkseni parasta, mitä koskaan on suomen metriikasta kirjoitettu. On ilahduttavaa, että siitä on valmistumassa englanninkielinen versio. Leinolla on sanottavaa kansainvälisellekin lukijakunnalle.

MIKKO KORHONEN